

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

SZÉCHENYI 2020

Pecséttani alapismeretek

Készítette: Almási Tibor

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Szeged, 2020

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFECTETÉS A JÖVŐBE

Pecséttani alapismeretek

Tartalomjegyzék

1. *A pecséttan fogalma, funkciója és helye a történeti segédtudományok között*
2. *A pecsét szó eredete, jelentésstartalma és történettudományi meghatározása*
3. *A pecsét történet kezdetei*
  - 3.1. *Az első pecsétek az ókori Keleten*
  - 3.2. *A pecséthasználat ókori és kora középkori elterjedése*
  - 3.3. *A pecsételés általánossá válása a latin keresztény kultúrában*
4. *Az irathitelesítés pecsételéssel kívüli formái*
  - 4.1. *Az aláírás*
  - 4.2. *Hitelesítő erejű oklevélformulák*
  - 4.3. *Chirographálás*

Miről szól ez a lecke?

Ez a lecke bevezető pecséttani ismereteket tár az olvasó elé. A tananyag tisztázza a pecsét fogalmát, helyét és szerepét a történeti segédtudományok sorában, kitér a pecsét fogalmának meghatározására, összefoglalja a pecséthasználat kialakulásának és elterjedésének korai történetét, végezetül rögzíti a pecsétek fizikai megjelenésével összefüggő alapvető tudnivalókat.

A tananyag feldolgozásának időigénye hozzávetőleg 70 perc.

1. A pecsét fogalma, funkciója és helye a történeti segédtudományok között

Az emberi történelemben az ókor óta jelenlévő pecsétek vizsgálatával külön történeti segédtudomány, a latin szóval *sigillografia*, görög szóval *szfragisztika* elnevezéssel illetett pecséttan foglalkozik. Az elnevezés mélyén, mind a görögben (*σφραγίς*), mind a latinban (*signum/sigillum*) jegy/jel értelmű szó húzódik meg. E részdiszciplína tárgya rendkívül szerteágazó. Éppúgy beletartozik a pecsétek fizikai megjelenésének, anyagának, alakjának, nagyságának, felerősítési módjának, feliratának és ábrájának a kérdése, mint funkcióinak, fajtáinak, használati módjának, jogi vetületeinek, intézményi hátterének a tisztázása, továbbá a pecsét-használati gyakorlat alakulásának a feltárása. Rendkívül komplex kutatási területről van egyszersmind szó, amely szorosan érintkezik a pecsét hitelesítő funkciója kapcsán a diplomatikával, feliratainak a paleográfiával, a numizmatikával és az epigráfiával, míg képi ábrázolása a címertannal és az ikonográfiával jelöl ki rokon vizsgálati területet. Használatának jogi vetületei révén a jogtörténettel kerül összefüggésbe, a pecsételési gyakorlatban szerepet kapó szervek felőli megközelítés pedig a pecséttan kutatásoknak az intézmény-, igazgatás-, illetve kormányzattörténet szférájába, végeredményben pedig a köztörténetbe teremt beágyazottságot.

Az egyes pecsétek vizsgálatából származó információkra korjelző értékük miatt nagyban támaszkodhat a forráskritika. Amennyiben pontosan ismert előttünk egy-egy pecsét használatának időintervalluma, ez szükség esetén épp úgy támpontként kínálkozhat egy forrás datálásához, mint ahogyan ellenőrző adat gyanánt is alkalmazható, szemügyre véve, illetve keresve az adott időmetszet összhangját a pecsétet hordozó írott forrás feltüntetett keltezési adataival.

2. A pecsét szó eredete, jelentéstartalma és történettudományi meghatározása

Két mozzanat erejéig a szfragisztika legfőbb vizsgálati tárgyát megjelölő pecsét szóra is érdemes kitérni. A szóhasználat – kivált a köznyelvben – nem tesz határozott és éles különbséget a szójelentésben a lenyomatot előidéző eszköz, illetve a művelet eredményeként keletkező tárgyi objektum, a hagyott lenyomat között. Mindkettő megjelöléseként előfordulhat a pecsét szó. A pecséttan művelői részéről erős ugyan az igény, hogy a használatban csak az utóbbira, a pecsétlenyomatra vonatkozzék a kifejezés, míg a művelet eszközt inkább pecsétnyomónak, vagy éppenséggel pecsétgyűrűnek javasolják nevezni. Ennek ellenére bőven találkozni lehet a történeti irodalomban is e téren a terminológia nem kellően differenciált alkalmazásával. Megjegyzést érdemel még másrészt, hogy a magyar nyelv pecsét szava nagy valószínűséggel valamilyen szláv gyökerekkel rendelkezik, és a 'süt' igei jelentéstartalom lappang a mélyén, ami alapján éppúgy felvetődik az emberben a képzet a megjelölő bélyegeknél, tulajdonjegyeknél dolgokba, állatokba való belesütésével kapcsolatban, miképpen az a gondolat is, hogy pecsét szavunk a magyarban egy töről fakadó szógyökkel rendelkezhet a 'sült' értelmű *pecsenye* szavunkkal. A magyarban ugyanezen jelentéskörbe vonható még a bélyeg, bélyegző, illetve bélyegzés kifejezés.

Ha a lenyomat értelmű pecsét-fogalom tartalmának tudományos igényű meghatározására törekszünk, azt a következőképpen definiálhatjuk: „kemény nyomóra alkalmazott ábrázolás képlékeny anyagra átvitt lenyomata, amelyet magánszemélyek és testületek megkülönböztető, hiteles jelként használnak.”

A leghíresebb magyar pecsét: az Aranybulla

3. A pecsét történet kezdetei

2.1. Az első pecsétek az ókori Keleten

A pecsétek legősibb használatának emlékei az ókori keleti államokban mutathatók ki a Kr. e. IV–III. évezred idejéből. Példákat Egyiptomból, Mezopotámiából éppúgy nagy régiséggel lehet találni, mint ahogyan alkalmazásának elterjedt gyakorlata a különböző közel-kelti népek, babilóniak, asszírok, föníciaiak, zsidók, perzsák körében a Kr. e. I. évezred közepéig folyamatosan igazolható. Korai emlékei a krétai kultúrából is ismertek. Pecsétekről a Biblia is számos helyen szót ejt. Tulajdonjelölésre, lezárás sértetlenségének szavatolására és hitelesítésre már ezekben az időkben is felhasználták. Két tulajdonsága adott neki elsősorban fontosságot. Alkalmas volt egyedi megkülönböztető jegyként való használatra, illetve a pecsételéssel keletkezett jegyek minden esetben teljesen egyforma megjelenést mutattak. A legrégebb ismert példák úgynevezett pecséthengerekre vonatkoznak. Ezek a kisméretű nagykeménységű tárgyak az oldalukon voltak megfaragva, és amikor azokat puha anyagban – a szóban forgó keleti világban jellemzően agyagban – enyhe nyomás alatt meghengergették, abban ottmaradt egységes, mindig egyforma lenyomatuk. A pecséthengerek általában 3–4 cm-es méretűek voltak, megformálásukhoz pedig a legtöbbször köveket, féldrágaköveket, márványt, elefántcsontot, ritkábban erős kötésű fadarabkákat használtak. Esetenként a pecséttulajdonos nevét is őrizte már a felirat. Olykor arra is akadnak példák az ókori Keletről, hogy lenyomatok készítésére apró, megfaragott síklapú lenyomó eszközt is alkalmaztak, ami utóbb a pecsétgyűű elterjedésében jutott kiterjedt felhasználásra.

pecséthengerek

3.2. A pecséthasználat ókori és kora középkori elterjedése

A keletiektől a pecsételési gyakorlat átkerült a görögökhöz, akiknél mind a pecséthenger, mind pedig a pecsétgyűrű ismert volt. A rómaiak hasonlóképpen használtak az ókorban pecséteket. Náluk a pecsétgyűrűk alkalmazása került előtérbe, amelyek fémből készültek. Jellemző gyakorlattá vált, hogy a nyomófelület szöveget mutatott, sokszor a tulajdonos nevét, vagy valamilyen rövid közlést, illetve figurális ábrákra is akadnak már példák emberi, növényi, illetve állati motívumokkal. Újdonság volt Rómában, hogy a viasz pecsétanyagként való felhasználása megtörte az agyagpecsétek előfordulásának addigi meglehetősen egyöntetűségét. A *sigillum* szó utóbb a középkorban alapvetően a viaszpecsét jelentés kifejezésére szolgált.

A pecséthasználat középkori elterjedésében fő felhasználókként a bizánci uralkodóknak – a baszileuszoknak –, a pápáknak, valamint a nyugat-európai világi uralkodóknak, mindenekelőtt a császároknak volt jelentékeny szerepük. Bizánc továbbvitte a pecsétgyűrűk alkalmazásának római hagyományát. Gyakorlatában következetesebb lett a felirathasználat, de az így sem vált teljesen általánossá. Bizáncból a pecsételési gyakorlat a barbár világ irányába is kisugárzott; nomád uralkodók is követték e téren mintáját. A 630-as évekből fennmaradt például Kuvrat onogur-bolgár kagán két feliratos pecsétgyűrűje, amelyik egyike Bizáncban készült, a másik pedig bizánci utánszó. A görög betűs felirat a pecsétbirtokos nevét ('Kuvraté') örökíti meg. Bizánci hatás nyomán rendkívül kiterjedt pecsételési gyakorlat alakult ki a korai bolgár államban a IX–XI. század időszakában, amelynek hihetetlen gazdag leletanyaga csodálható napjainkig. Fontos újdonságként jelentkezett a bizánciaknál a fémek megjelenése lenyomatot hordozó pecsétanyagként. Ilyenek gyanánt részint az arany és az ezüst, részint az ólom merültek fel legfőképpen. Előbbiekkel a dolgok fontosságát lehetett hangsúlyozni, az utóbbi viszont a tömeges használatot szolgálta jól. A fémpecséteket bulláknak nevezzük, miként e megjelölés átragadt az ilyen hitelesítő eszközzel ellátott okiratokra is. Bizánc kapcsán az is megjegyzést érdemel, hogy már meglehetősen letisztult formában megmutatkozott náluk a pecsétek három klasszikus funkciója, azaz használatuk idézésre, lezárásra és hitelesítésre.

bizánci pecsétgyűrű

Feladat:

Készítsen fogalomtárat az eddig megismert fogalmakról. Az egyes fogalmak jelentését a saját szavaival magyarázza meg!

3.3. A pecsételés általánossá válása a latin keresztény kultúrában

Nyugat-Európában részint a római hagyomány folytatása, részint pedig a bizánci gyakorlat utánzása adott ösztönzést a kora középkori pecséthasználatnak. Iratoknak pecsételés révén elnyert közhiteliséget elsősorban az uralkodói pecsétek adtak, a magánszférában a magánpecsét helyett eleinte inkább az aláírás jutott hitelesítő szerephez. A frank korszak idején az uralkodói pecséteken az uralkodóknak elsősorban mellképük, majd képmásuk tűnik fel, a feliratokon pedig nevüket és címüket szerepeltették. Ahogyan az ábrázolás térgénye növekedett, úgy bővült a pecsétfelület mérete is, amely rövid idő alatt túlnőtt a pecsétgyűrű által kínált 1–2 cm-es nagyságon. A gyűrűk nagyobbodása hamar átvezetett egy új eszköz, az ujjon hordott gyűrűktől teljesen függetlenített, önálló pecsétnyomóknak a kialakításához. Ezeket fémekből – bronzból, vasból, rézből – készítették. Az ábrázolás negatív képét többnyire közvetlenül a pecsétnyomó lapjába vésték, de akadtak esetek, amikor a véset kialakítására külön kis fémlapocskát használtak, amelyet azután valamilyen más anyagból készített nyélre erősítettek rá. A pecsétnyomókat *typarium* névvel illetjük, amely szónak esetenként a kiejtéshez igazodó tipárium formájú leírásával is találkozhatunk. Fennmaradt ugyanakkor továbbra is a pecsétgyűrű (*anulus*) használata egész Európában. A pecsétek alkalmazásának gyakorlata a IX. század során elsősorban a nyugati térség főpapjai körében honosodott meg, de az a X. századtól a világi elit táborában is népszerűvé lett. Ahogyan az írásbeliség a kora középkor visszafogott alkalmazása után a XI. századtól ismét kiszélesedett, ezzel párhuzamban rohamosan terjedt a pecsétalkalmazás is. A XII–XIII. századra Nyugat-Európában általános jelenséggé vált a pecsétek előfordulása iratok hitelesítésben, és immár a társadalom minden szintjén és rétegében megjelentek a pecséthasználók. A főpapokon túl már az alsópapsághoz tartozóknak is volt pecsétjük, miként a nemesi társadalom teljes keresztmetszetében ugyancsak ez vált jellemzővé. De szerte Európában rendelkeztek pecsétekkel városok, közösségek, céhek, kereskedők, polgárok, esetenként pedig itt-ott Nyugaton még a parasztok is. Az iratkiállításban furcsa módon sokáig a közjegyzők ódzkodtak a pecséthasználattól; ők sajátos formátumú hitelesítő jeleik iratra rajzolásával oldották meg a kezük alól kikerülő jogi szövegek érvényesítését.

Közép-Európának az első évezred vége körüli időszakra tehető államalakulásait ugyancsak hamar elérte a pecséthasználat átvétele. Magyarországon Szent István idejétől vannak ismereteink pecsétalkalmazásra, amely a kezdeteknél uralkodói pecsét formájában jelentkezett, és ez a jellege a XI. században végig meg is maradt. A korai időszakot e tekintetben nagyrészt német hatások formálták, bár a korai itáliai befolyásnak is némi szerep tulajdonítható, főként a velencei eredetű Orseolo Péter királyságának idején.

a győri magyar építészcéh pecsétnyomója (1723)

Feladat:

Tervezzen magának saját pecsétnyomót vagy pecsétgyűrűt! Milyen ábrázolásokat alkalmazna és miért?

4. Az irathitelesítés pecsételésen kívüli formái

Addig, amíg az iratok hitelesítésében a pecsét használat a XIII. századra diadalra jutott, más hitelesítő elemek is szerepet játszottak, és gyakorta előfordult, hogy egy-egy oklevelet egyidejűleg többféleképpen is hitelesítettek. Melyek voltak ezek?

4.1. Az aláírás

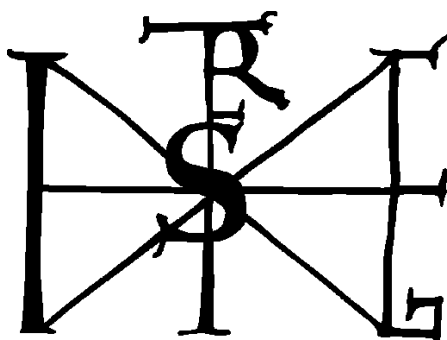
Az irathitelesítés egyéb lehetőségei között szót érdemel mindenképp az aláírás. Mivel a klasszikus íráshordozókon – papiruszon, hártyán, papíron – szinte megoldhatatlannak tűnt a pecsét lenyomatának tartós fennmaradását eltávolíthatatlanul biztosítani, korán jelentkező igyekezet volt magának az írásnak az alkalmazásával megoldani a hitelesítést. Ez vezetett végeredményben az aláírásnak mint hitelesítő eszköznek a kialakulásához. Sokáig nem vált általánossá, de a középkori pápai, a bizánci és a szicíliai okleveles gyakorlatban előfordulása mégis folyamatosnak és rendszeresnek mondható. Az aláírás Európa nyugati térségében a XIV. század második felétől állandósult, a későbbiekben pedig a pecséttel vetekedő fontosságra tett szert az irathitelesítésben. Magyarországon későn, csak a XV. században jelentkezik alkalmazása. Az első uralkodónk, aki aláírást használt oklevele hitelesítéséhez, I. Jagelló Ulászló király volt az 1440-es évek elején. Esetenként Mátyás király is élt alkalmazásával, de ez azért az ő gyakorlatában is ritkaságszámba ment. Igazi jelentőséget az aláírás csak 1526 után szerzett a magyarországi irathitelesítés gyakorlatában, s fontosságban csak az újkor idején érte be a pecsételést.

I. Ulászló király aláírása

4.2. Hitelesítő erejű oklevélformulák

Már az oklevélformulák megismerésekor találkoztunk olyan elemekkel, amelyek rendeltetése valamilyen szinten a hitelesítésben is szerephez jutott. Ilyenek voltak a tanúnévsorok, a méltoságnévsorok, a datálásban használt hitelesítő időjelölések, továbbá azok a grafikus szimbólumok is, amelyeket nevük feltüntetésére a pápák alkalmaztak (*rota*), vagy amelyeket névjelzés gyanánt szolgáló betűrajzolatokként (*monogramma*) világi uralkodók tüntettek fel irataikon.

Szent István király monogramja

4.3. Chirographálás

Sajátos megerősítési formának számított a chirographálás, amely a IX. század közepén Angliában alakult ki, és onnan terjedt el. A pecsét általánossá válása előtt ez a megerősítő, illetve hitelesítő eljárás Európában sokáig széles körben alkalmazott, életképes módszernek számított. A dolog lényege abban állt, hogy egy hártýára legalább kétszer – olykor 3-szor, nagyritkán pedig akár 4-szer is – lejegyezték ugyanazt az iratszöveget, és a két lejegyzés írástükre között üresen hagyott részbe sokvonalú rajzoltos betűket helyeztek el, legtöbbször az ABC betűsorát valamelyik betűig. Ezután úgy választották el a példányokat egymástól, hogy a vágóvonal, amely lehetett egyenes, hullámvonalas vagy farkasfogas, keresztülfutott a betűszárazon, és ezáltal mindkét darabra kerültek belőlük. Az irathitelességet a továbbiakban azzal bizonyították, hogy amikor szükség esetén egy helyre vitették és egymáshoz illesztették az egykor elválasztott példányokat, azoknak pontosan ki kellett adniuk a középütt elhelyezkedő elvágott betűk felismerhető, csorbulatlan rajzolatait. Ezt a hitelesítési eljárást vagy görög eredetű szóval *chirographálás*nak ('kézzel írás'), vagy a szétválasztásra utaló latin kifejezéssel *intercídálás*nak ('elvágas') nevezték. Az alsó vagy felső szegélyén félbevágott betűket mutató iratokat a használt hitelesítési formára utalva *chirographum* megjelöléssel illették. A chirographálás Magyarországon is jellemző hitelesítési mód volt a XII. és XIV. század között, és elsősorban a hiteles helyek gyakorlatában fordult elő. Sajátos jellegzetességük azonban ezeknek az iratoknak, hogy nálunk jellemzően többszörös hitelesítés egyik módozataként a pecsételéssel együtt alkalmazták. Az első ismert ilyen oklevélünk 1121-ből maradt fenn (almádi oklevél). Megjegyzést érdemel, hogy királyi oklevél esetében nálunk kivételszámba ment a chirographálás.

Bár a pecsételésen kívüli hitelesítési formák ismertek voltak és gyakorlatba is kerültek a középkori Magyar Királyság adminisztrációjában, nálunk mindazonáltal az oklevél-hitelesítésnek a pecsét volt az elsődleges eszköze. Ennek köszönhetően a középkorban itt az oklevél hitelességének a vizsgálatakor az elsődleges figyelem a pecsét megvizsgálására irányult. A hamisítók emiatt a koholt oklevélre gyakran kevésbé értékes eredeti oklevélről leszakított hiteles pecsétet helyeztek. Így maradt ránk XIV. századi hamis oklevélen – a tihanyi alapítólevél ekkor interpolált változatán – I. Béla király felségi viaszpecsétjének töredéke is, amely a király arcrészletet nélkülöző fejét és felsőtestét ábrázolja.

chirographált oklevél